

Bi-Quarterly specialized-
scholarly journal Of Quranic
Studies Light of Revelation Vol. ۶,
No. ۱۲,
autumn and winter ۲۰۲۲
P ۰۵ - ۴۰

دو فصل نامه علمی-تخصصی
مطالعات قرآن پژوهی نور وحی
س ۶ ش ۱۲ پاییز و زمستان ۱۴۰۰
صفحات ۵ - ۴۰

ویژگی‌های مدیران امین از منظر قرآن (با محوریت بیانیه گام دوم انقلاب)

سید رضا انوری* علی آقا صفری*

چکیده

مدیریت سازمان‌های اسلامی با چالش‌ها و بحران‌های متعددی مواجه است. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های رهایی از این بحران‌ها گماشتن مدیران امین و شایسته در سازمان‌ها است. گزاره‌های وحیانی اسلام به این اصل رهنمون هستند که اشخاصی که در رأس هرم سازمان به‌عنوان مدیر انتخاب می‌شوند باید امین و متخصص باشند؛ تا بتوانند از سرمایه‌های سازمان به خوبی حفاظت و حراست نمایند. اهمیت مسئله و عدم پژوهش‌های نظام‌مند و روشمند از منظر قرآن کریم با رویکرد مدیریتی و تبیین دیدگاه مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم، موجب شد؛ نگارندگان با رجوع به آیات قرآن و آثار و بیانات مقام معظم رهبری و با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی مهم‌ترین ویژگی‌های مدیران امین را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند. یافته‌ها و راه‌آورد‌های پژوهش حکایت از آن دارد که قرآن کریم به‌عنوان سند راهبردی جهان اسلام و

*. دانش‌آموخته دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت) جامعه المصطفی العالمیه (ص)، مجتمع

آموزش عالی قرآن و حدیث: anvarim۷۰۹@yahoo.com (نویسنده مسئول)

*. استادیار جامعه المصطفی العالمیه (ص): a.a.safari۱۳۶۴@gmail.com

پاسخ‌گویی نیازهای بشری، ویژگی‌های مدیران امین را به خوبی ترسیم نموده و مقام معظم رهبری با الهام و بهره‌گیری از رهنمودهای آن در آثار و بیانات خویش به این مسئله تأکید و تصریح کرده است که رشد و شکوفایی کشور پیوند محکم با امین بودن و لایق بودن مدیران دارد. همچنین روشن شد که برجسته‌ترین ویژگی‌های که قرآن برای مدیران امین و شایسته بیان کرده و رهبری نسبت به آنها تأکید کرده است عبارت‌اند از: ایمان، تقوا، امانت‌داری، دانایی، توانایی، صداقت، ارتقای علمی پیروان، قاطعیت، اهلیت و شایستگی و... افزون بر آن مشخص گردید که التزام و پایبندی مدیران نسبت به ویژگی‌های یادشده مانع اضمحلال و موجب تعالی سازمان‌های اسلامی می‌گردد.

واژگان کلیدی: قرآن، مدیر، مدیریت، مدیران امین، بیانیه گام دوم.

مقدمه

امروزه شاهد تغییرات فزاینده‌ای در جوامع سازمان‌ها هستیم که در چگونگی مدیریت آن‌ها تأثیر گذاشته است. این تغییرات باعث شده که مدیران حساسیت بیشتری به مدیریت انسان‌ها در سازمان‌ها داشته باشند. تحقیقات نشان می‌دهد که عملکرد و بهره‌وری سازمان‌ها تحت تأثیر مدیریت صحیح بوده و اندیشمندان عرصه مدیری علت موفقیت سازمان‌های برتر و موفق دنیای پیشرفته و پیچیده امروزی را در شیوه مدیریت آن‌ها می‌دانند (زارعی، ۱۳۹۳: ۵).

مدیریت، سخت‌ترین و درعین‌حال دقیق‌ترین کارهای انسانی است که آگاهی نسبت به ویژگی‌های و مؤلفه‌های آن می‌تواند در پیشبرد اهداف مدیریتی کارگشا باشد و اداره جامعه انسانی از مسائل مهمی است که در این زمینه باید مورد توجه قرار گیرد علی‌رغم توانایی اداره سازمان‌ها، شناخت صفات و ویژگی‌های افراد که عهده‌دار این مناصب می‌شوند نیز از مسائل مهم است که باید نسبت به آن توجه شود؛ زیرا لازم است واگذاری پست‌های مدیریتی به افراد، بر اساس شایسته‌سالاری باشد. وقتی یک مدیر امین شایسته و قابل اعتماد و آشنا با آموزه‌های دینی مدیریت سازمان‌ها و جوامع انسانی را به عهده بگیرد باعث تعالی رشد و اقتدار در آن خواهد شد از نگاه آموزه‌های دینی مدیریت، نخستین نقش را در تغییرات اجتماعی و تحولات آن به عهده دارد از نظر اسلام مدیریت، در جوامع آن‌قدر دارای اهمیت فراوان است که خداوند متعال رسولانی امین و شایسته را هم زاد با خلقت انسان‌ها برای رهبری و مدیریت آن‌ها می‌فرستد و لحظه‌ای انسان‌ها را بدون مدیر و سرپرست نمی‌گذارد.

همان‌طور که نسبت به ارسال مدیران امین اهتمام ورزیده از سپردن مدیریت به افراد خائن نیز نهی کرده است به دلیل اینکه هدف مدیریت اسلامی هدایت انسان‌ها به سوی سعادت و کمال هست برای رسیدن به این هدف به مدیرانی نیاز است که نسبت به هدف مدیریت در اسلام و ابزار رسیدن به آن آشنایی لازم را داشته باشند.

شهید مطهری (ره) در این باره می‌فرماید: مدیریت صحیح از ضعیف‌ترین ملت‌های دنیا، قوی‌ترین ملت‌ها را می‌سازد؛ آن‌چنان‌که رسول خدا (ص) عمل کرد. این معجزه رهبری بود. (مطهری، ۱۳۶۴: ۳/ ۳۲۴) بنابراین مدیران در جامعه اسلامی نسبت به سطوح مختلف (عالی، میانی، و پایه) و در هر سازمان رسمی باید مجهز به توانایی‌های مدیریتی و ویژگی‌های فردی فرهنگی-اسلامی باشند تا بتوانند دانش و تجربه شخصی خود برای رسیدن به اهداف سازمان به‌کارگیرند. برای ایفای بهتر نقشه‌ای محوله (ویلکیانس و کارتاز، ۱۹۹۷: ۲۳) یادگیری این توانی‌ها و ویژگی‌های مبتنی بر آموزه‌های دینی و اسلامی برای مدیران مسلمان یک ضرورت است تا بتواند با اعمال مدیریت درست جامعه را به بالندگی و شکوفایی برسانند.

مدیریت اسلامی موضوعی است که سابقه آن در بین شیعه محدود به دوران پس از انقلاب نمی‌شود. بلکه از دیرباز مورد توجه بوده است هرچند نخست در مباحث کلامی جای داشت ولی در دوران پیدایش مدیریت، به شکل یک دانش مستقل، اولین اثر را می‌توان در سال ۱۳۴۰ جستجو کرد که استاد شهید مرتضی مطهری با تنظیم و تقدیم دو مقاله تحت عنوان «رهبری مدیریت در اسلام» و «رشد» پیش‌تاز طرح این مباحث شد. در میان دانشمندان عرب، محمدباقر شریف القرشی حدود ۳۵ سال پیش، کتاب «نظام الحکم الاداره فی الاسلام» را نوشته است.

در چند سال اخیر برابر نتیجه تحقیق گروه مدیریت پژوهشکده علوم انسانی دانشگاه امام حسین (ع)، طی سال‌های اخیر دهه‌ی چهل تا دهه‌ی هفتاد تقریباً ۱۶۰ اثر، اعم از کتاب، پایان‌نامه، مقاله و جزوه‌ی آموزشی در این زمینه ارائه شده است (قوامی، ۱۳۹۰: ۲۷) بعد از این مدت بر حجم این نوشته‌ها افزوده شد و تا به امروز شاهد آثار زیادی در این زمینه هستیم که تدوین با رویکرد اسلامی بعد از پیروزی انقلاب به نحو فزاینده‌ی در حال افزایش است؛ که در طول این مدت مدیران مختلف متکفل وظیفه مدیریت در کشور بودند که با فراز و نشیب‌های مواجهه بوده است که مهم‌ترین دلیل ناکارآمدی مدیران عدم امین بودن آن‌ها هست. لذا رهبر معظم انقلاب به‌عنوان یک مدیر امین، لایق و قابل اعتماد برای رهایی از رکود و خمود جمهوری اسلامی و رسیدن به قله‌های رفیع به لحاظ دانش و توانایی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بیانیه گام دوم را تدوین و با چشم‌انداز روشن، این موضوع را مورد تأکید قرار داده تا با سپردن مدیریت سازمان‌های مختلف در سراسر کشور به دست مدیران امین و توانمند، کشور شاهد رشد و جهش بی‌نظیر در همه ابعاد باشد.

بر پایه مطالعات انجام شده مشخص شد که پژوهشگران هرکدام به‌قدر وسع و توان خود بعضی ویژگی‌های مدیران خوب را مورد پژوهش قرار داده‌اند؛ ولی از منظر قرآن با رویکرد مدیریتی و با نگاه به بیانات مقام معظم رهبری خصوصاً بیانیه گام دوم، پژوهش در این زمینه یافت نشد. به همین خاطر ضروری است این موضوع مورد تحقیق قرار گیرد. تا ویژگی‌های را که خداوند در قرآن برای مدیران امین بیان کرده است کشف و استخراج و تبیین شود و مردم به آن آگاهی پیدا کنند؛ تا با عمل به آن زمینه رشد و تعالی آحاد جامعه و سازمان‌ها فراهم شود.

مفهوم شناسی

بی‌تردید فهم و تحلیل صحیح یک موضوع علمی در گرو فهم صحیح واژگان و مفاهیم بکار رفته پیرامون آن است. زیرا شناسایی متغیرها و مفاهیم کلیدی در هر پژوهشی، جهت رفع ابهام و پایایی تحقیق تأثیر بسزایی دارد. (عباسی‌مقدم، ۱۳۷۹: ۳۱) از این رو، پیش از ورود به مباحث اصلی مقاله، ضروری است مفاهیم اصلی مورد تبیین قرار بگیرد.

۱- مدیریت

مدیریت^۱ در کتب لغت به معنای توانایی و شایستگی اداره جایی یا رهبری و کنترل فعالیت‌های در حال انجام برای رسیدن به هدف‌های مورد نظر، اداره کردن، لیاقت، شایستگی، توانایی، اداره‌کننده یا اداره‌کنندگان یک اداره، سازمان و شرکت، ذکر شده است (دهخدا، ۱۳۲۵: ۴۴ / ۴۴؛ معین، ۱۳۷۷: ۳ / ۳۹۷۳). بر مبنای معنای لغوی کلمه مدیر، مدیریت در اصطلاح تعریف شده به: «کار کردن با و به‌وسیله افراد و گروه‌ها برای تحقق هدف‌های سازمانی»^۲؛ همچنین در تعریف دیگر آمده است که مدیریت، فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی مورد قبول، صورت می‌گیرد. (رضائیان، ۱۳۹۱: ۷)؛ و اما مدیریت اسلامی به معنای تأثیرگذاری اسلام از طریق نظام ارزشی در مدیریت خرد و کلان است (مصباح یزدی، ۱۳۷۹: ۲۸۸)؛ در تعریف دیگر، مدیریت اسلامی، هنر و علم به‌کارگیری صحیح

^۱.management

^۲. Mary p. Follett, the new state, Mass: Peter smith, ۱۹۱۸.

افراد و امکانات در جهت وصول اهداف سازمانی است؛ به طوری که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد (نبوی، ۱۳۷۳: ۳۵).

۲- بیانیه گام دوم

بیانیه‌ی «گام دوم انقلاب» منشوری است که در تاریخ بیست و دوم بهمن هزار و سیصد و نود و هفت توسط حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران صادر شده و در آن ضمن یادآوری دستاوردهای گذشته، افق فراروی انقلاب اسلامی را نیز در ضمن هفت توصیه ترسیم کرده‌اند. در واقع بیانیه گام دوم تجدید مطلعی است خطاب به ملت ایران و به‌ویژه جوانان که به‌مثابه منشوری برای «دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پذیری و تمدن‌سازی» خواهد بود و «فصل جدیدی جمهوری اسلامی» را رقم خواهد زد این گام دوم انقلاب را «به آرمان بزرگش که تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید عظمی (ارواحنا فداه) هست» نزدیک خواهد کرد (بیانیه گام دوم، ۱۱، ۲۲، ۱۳۹۷).

مهم‌ترین ویژگی‌های مدیران امین

۱- ایمان

قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع و حیاتی که متضمن سعادت دنیوی و اخروی انسان‌ها هست اولین شرط را برای هر امر مهم ایمان ذکر می‌کند؛ زیرا در پرتو ایمان است که همه چیز سروسامان می‌یابد. شهید مطهری (ره) درباره تفاوت علم و ایمان می‌نویسد: «هم علم به انسان نیرو می‌دهد، هم ایمان، اما علم نیروی منفصل می‌دهد و ایمان نیروی متصل. علم زیبایی است و ایمان هم زیبایی است. علم زیبایی عقل است و ایمان زیبایی روح، علم زیبایی اندیشه است و ایمان زیبایی احساس. هم علم به انسان امنیت

می‌بخشد و هم ایمان. علم امنیت برونی می‌دهد و ایمان امنیت درونی. علم در مقابل هجوم بیماری‌ها، سیل‌ها، زلزله‌ها، طوفان‌ها ایمنی می‌دهد و ایمان در مقابل اضطراب‌ها، تنهایی‌ها، احساس بی‌پناهی‌ها، پوچ‌انگاری‌ها. علم جهان را با انسان سازگار می‌کند و ایمان انسان را با خودش» (مطهری، ۱۳۶۸: ۲/ ۲۹). قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» (طه/۷۵). و هر کس در آن محضر بزرگ، باایمان و عمل صالح، وارد شود، درجات عالی در انتظار او است.

مفهوم آیه فوق بیانگر جایگاه ویژه‌ی اهمیت ایمان است که در سایه‌سار ایمان به خداوند ترقی و تعالی جامعه فراهم شدنی است زیرا در سایه ایمانی که مبتنی بر اعمال نیک و شایسته باشد زمینه رشد و بالندگی انسان‌ها فراهم می‌شود... (نقوی دامغانی، ۱۳۸۳: ۱۲۸). کسی که به خداوند مؤمن باشد و نسبت به او معرفت توأم با خضوع و تسلیم دارد، او را خالق هستی و جهان را یکپارچه مخلوق او می‌داند؛ چنین کسی خدا را ناظر به بر همه کارهای بندگان می‌داند و عالم را محضر خدا و او را محیط بر کل عالم هستی می‌بیند؛ با چنین معرفتی نسبت به خداوند، اگر عنصر خضوع و تسلیم نیز موجود باشد، هرگز معصیت و خلافی رخ نخواهد داد (پیروز و دیگران، مدیریت اسلام، ۱۳۸۴: ۳۲۵).

آنچه باعث تعالی و بالندگی مدیر و تضمین‌کننده موفقیت او هست ایمان اوست که به‌عنوان اولین رکن پایداری شخصیت او تلقی می‌شود هر وقت این پایه اساسی متزلزل باشد، دیگر شاخصه‌ها را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و از کارایی و بهره‌برداری آن‌ها می‌کاهد و یا احتمال دارد نتیجه معکوس بدهد و هر چه درجه ایمان او بالاتر باشد، نتیجه مطلوب را به بار خواهد داشت.

رهبر معظم انقلاب هم در بیانیه گام دوم نسبت به این موضوع تأکید دارد و می‌نویسد: نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی؛ مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور است. (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷، ۱۱، ۲۲). ایشان در جای دیگر مقاومت را فقط در سایه ایمان به خدا می‌داند می‌فرماید: مقاومت هم جز در سایه‌ی ایمان بالله و اتکا بالله و اعتماد به وعده‌ی الهی ممکن نیست؛ خدای متعال با تأکید وعده فرموده است: «وَ كَيْنُصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ»؛ (حج/۴۰). این وعده تحقق پیدا خواهد کرد. (بیانات در اجلاس وحدت اسلامی ۱۳۹۷/۹/۴).

رهبر معظم انقلاب یکی از عوامل اساسی پیروزی انقلاب اسلامی را نقش عنصر ایمان مردم می‌داند و برای نیرومند کردن و مقاوم‌سازی کشور هم یکی از عناصر مهم را ایمان می‌داند می‌فرماید: وظیفه‌ی ما این است که ما کشور را، هم نیرومند کنیم، هم مقاوم کنیم؛ قدرت کشور را بالا ببریم و آن را مقاوم‌سازی کنیم. قدرت کشور چه جوری بالا می‌رود؟...چه جوری نیرومند کنیم؟ عناصر اقتدار برای کشور چه چیزهایی است؟ من چند موردش را می‌شمارم: یکی ایمان اسلامی است، ایمان دینی است.

ایمان دینی جزو مهم‌ترین عناصر مقاومت و تحرک این کشور است؛ (رهبری، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹). درجای دیگر ایشان نقش ایمان را برای تداوم انقلاب و پیروزی موفقیت‌آمیز در آینده مهم و حیاتی می‌شمارد و می‌فرماید: ایمان دینی ستون اصلی کار است. بدون ایمان دینی کاری پیش نمی‌رفت، بعد از این هم کاری پیش نمی‌رود. باید ایمان دینی تقویت شود. (بیانات در مراسم هفدهمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) ۱۳۸۵/۳/۱۴).

یکی دیگر از بنیادی‌ترین شرایط برای یک مدیر مسلمان از نگاه قرآن کریم داشتن تقوا است که تقوا از ریشه وقایه به معنای خویشتن‌داری و نگهداری نفس است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «فَمَنْ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»؛ (اعراف/۳۵).

در حقیقت هر مدیر باید در مقابل انحرافات، و هواهای نفسانی، خودخواهی‌ها، زور گوی‌ها و زیاده‌خواهی‌ها و در یک کلمه می‌توان گفت نسبت به همه معاصی، خود نگه‌دارنده، متعهد به پیمان الهی و هم‌چنین مقید به احکام و دستورات الهی باشد. طبق این آیه شریفه اصلاح از لازمه تقوا هست.

بنابراین اصلاح یک سازمان از تقوا و صلاحیت مدیر آن سرچشمه می‌گیرد. انسان وقتی صالح باشد می‌تواند مصلح باشد در این صورت است که او به مسئولیت خودش و ریاست را به‌عنوان امانت الهی می‌نگرد همانطوریکه امام علی (ع) می‌فرماید: «وَإِنَّ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِطُعْمَةٍ وَ لَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹: ۳۱۳).

رهبر معظم انقلاب هم با استناد به آیات قرآن کریم درباره تقوا می‌فرماید: در تمام مراحل زندگی یک جامعه و یک فرد، تقوا از ضروری‌ترین نیازهاست و در تمام دوران - دوران مبارزه و پیروزی، هنگام جهاد، هنگام سازندگی و در مراحل مختلف - برای جامعه‌ی دینی و ملت مسلمان، تقوا ضروری است. امروز... بیشتر از همیشه، به تقوا احتیاج داریم. تقوا، عبارت از اجتناب و پرهیز از خطا و گناه و اشتباه و آلودگی و ناپاکی و انحراف از راه و پیروی از هوس‌ها و دل سپردن به خط مستقیم تکلیف و وظیفه. در میدان‌های مختلف، همه باید باتقوا باشند تا موفق بشوند. تقوا، شرط توفیق در هر راهی است؛ مخصوص دین هم نیست؛ منتها تقوای دینی، روشن و واضح و شیرین و خوش‌عاقبت است (نماز جمعه، ۱۳۶۹/۱۱/۱۹).

ایشان در جای دیگر نسبت به جایگاه تقوا به همه مسئولین توصیه می‌کند و می‌گوید: شما در هر جا که هستید، هر شغلی که دارید، هر مسؤولیتی که برعهده گرفته‌اید، هر شأنی از شئون اجتماعی را که دارا هستید، در درجه‌ی اول باید همتتان این باشد که رضای خدا را تحصیل کنید و وظیفه‌ی الهی را انجام بدهید. این، تقواست. این که درصدد انجام تکلیف باشید و از انحراف و بیراه رفتن پرهیز بکنید، همان تقواست. اگر این احساس در شما پیدا شد و این همت و تلاش را کردید، اولین قدم را که برداشتید، خدای متعال برای قدم دوم به شما کمک خواهد کرد. هرچه مسؤولیت ما بالاتر باشد، تقوای بیشتری لازم داریم. در میدان جهاد هم تقواست که انسان را پیروز می‌کند. در میدان مبارزه‌ی با استکبار هم که شما ملت سال‌ها بودید و مثل این روزها در سال ۵۷ به پیروزی رسیدید، تقوا شمارا پیروز کرد؛ تقوای آن رهبر که جز به امر الهی و تکلیف شرعی، به هیچ چیز دیگری نیندیشید و تقوای شما آحاد ملت که برای خاطر خدا، از هوس‌ها و منافع شخصی خود گذشتید. (همان).

ایشان در جای دیگر با استناد به آیه قرآن کریم سربلندی و اقتدار کشور و پیروزی بر دشمنان را در اثر داشتن تقوا می‌داند می‌فرماید: برادران و خواهران! تقوا آن چیزی است که یک ملت را سربلند می‌کند. تقواست که لطف و رحمت خدا را به شما متوجه

می‌کند. تقوا و پرهیزگاری و جدیت در راه خداست که برکات الهی را جلب می‌کند؛ «وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (اعراف/۹۶). تقوا، شما را در مقابل استکبار و قدرت‌های ظالم پیروز می‌کند. تقوا، پیام شمارا در ذائقه‌ی ملت‌های مظلوم شیرین می‌کند. تا حالا هم هرچه پیروزی و پیشرفت بوده است، ناشی از تقوای باتقواها و پرهیزگاران بوده است. هرچه میزان تقوای ملت ما از لحاظ کیفیت و کمیت افراد باتقوا بالاتر برود، پیروزی و موفقیت

ما سریع‌تر و زودتر خواهد بود. (همان)، با توجه به تذکر آیات قرآن روایات و توصیه‌های رهبر معظم انقلاب درباره جایگاه و اهمیت تقوا، نتیجه می‌گیریم که مسئولیت و ریاست از نگاه آموزه‌های دینی برای مدیر یک تکلیف است نه چیز دیگر. اگر در برخی از مؤسسات، مراکز اداری، تولیدی، آموزشی شاهد ظلم و بی عدالتی هستیم مهم‌ترین دلیل آن نبود تقوا در مسئولان است طبیعی است که چنین مؤسسات و سازمان‌ها آینده مطلوبی نخواهد داشت. تقوا ضمن اینکه نیروی بازدارنده و محافظت‌کننده مدیر از کشش و تمایل او به طرف گناه و خطا و انواع پلیدی‌هاست نیروی است که باعث قوام و پایداری و استواری مدیریت در کلیه فراز و نشیب‌ها و پیشامدها و سختی‌ها می‌گردد، مایه تمییز و تشخیص و روشن‌بینی نیز هست (ر. ک: رحمانی و نصرآبادی، ۱۳۷۹: ص ۱۵۲).

۳- امانت‌داری

امانت‌داری یکی از صفات برجسته انسانی است که همه خردمندان عالم ارزش و جایگاه او را پذیرفته است و کسی که متصف به این صفت، باشد در اجتماع دارای احترام هست؛ زیرا امانت‌داری نشانه درستی و کمال امانت‌دار هست و باعث مقبولیت او در میان اجتماع می‌شود. امانت از کلمه «امن» به معنی ایمنی و اطمینان گرفته شده و این اصطلاح را به این دلیل بکار می‌برند که کسی که چیزی را به امانت می‌گذارد، از خیانت نکردن کسی که امانت پیش او است، مطمئن است. کلمه امانت و امانت‌داری از جمله واژگان پرکاربرد است که میزان و معیار خوب و بد بودن افراد به واسطه آن سنجیده می‌شود در مرحله نخست وقتی این کلمه به کار برده می‌شود معنایی که به ذهن انسان متبادر می‌کند این است که منظور از امانت، فقط مال هست اما وقتی به معنای حقیقی این کلمه دقت می‌کنیم متوجه می‌شویم که این واژه معنایی وسیع و گسترده

دارد که شامل رهبری مدیریت، پذیرفتن مناصب دولتی در سازمان‌ها، اعم از گفتار، کردار، عمل، حفظ آبرو و مال می‌شود.

حضرت علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه در این باره می‌فرماید: «مردم عیوبی دارند که رهبر امت در پنهان داشتن آن از همه سزاوارتر است. پس مبدا آنچه از تو پنهان است، آشکار گردانی و آنچه هویداست، بیوشانی که داوری در آنچه پنهان است، باخدای جهان هست پس چندان که می‌توانی زشتی‌ها را بیوشان تا آن را که دوست داری بر رعیت پوشیده ماند، خدا بر تو بیوشاند» (دستی، ۱۳۷۹: ۵۷۱).

حفظ اسرار مردم و سرپوش گذاشتن بر اسرار مردم و عیوب انسان‌ها یکی از وظایف اصلی مدیر و اصول حیاتی و انسان‌ساز است آن حضرت در عهدنامه‌اش به مالک اشتر می‌فرماید «هم چنان که خود نمی‌خواهی و حاضر نیستی که اسرار تو را کسی بداند، تو نیز حاضر به افشای اسرار پنهانی مردم نباش» (موحدی لنگرانی، ۱۳۸۲: ۴۵).

واژه امانت در قرآن کریم چندین بار به صورت مفرد و جمع بکار برده رفته است. در سوره شعرا از زبان ۶ نفر از پیامبران الهی، یعنی نوح (ع)، هود (ع)، صالح (ع)، لوط (ع)، شعیب (ع) و موسی (ع) امانت‌داری به‌عنوان یکی از ویژگی‌های پیامبران نام برده شده است. «أَئِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»؛ (شعراء/۱۲۵).

در جای دیگر امانت‌داری به‌عنوان یکی از صفات برجسته مؤمنان واقعی آورده شده و ۱۷ می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»؛ (مومنون/۸). در آیه دیگر خدای متعال دستور به ادا امانت می‌دهد و می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا»؛ (نساء/۵۸).

مفسران شیعه و سنی نیز «امانات» را اعم از امانت‌های مالی و معنوی دانسته و مقام‌ها و منصب‌ها را از مصداق‌های آن به شمار آورده‌اند. (مکارم، همان، ۳/ ۴۳۰. طباطبایی، ۴/

۳۷۸. طبرسی، ۱۳۷۲: ۳/ ۹۸. ابن عاشور، بی‌تا: ۴/ ۱۶۰. سید قطب، ۱۴۱۲/ ۲/ ۶۸۹. قرطبی، ۱۳۶۴: ۳/ ۲۲۱. زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/ ۵۲۳).

از این جهت که تمام مقام‌ها و مناصب امانت الهی هستند باید این مناصب به اهل آن‌ها سپرده شوند بدون تردید اهل آن مناصب هم باید شایسته‌ترین خلق خداوند متعال و سزاوارترین فرد به آن سمت باشند.

مقام معظم رهبری هم با استناد به آیه فوق مسئولین کشور را امین و امانت دار مردم می‌داند و در این باره به آن‌ها توصیه نموده می‌فرماید: (مسئولیت در نظام اسلامی، امانت الهی است این مسئولیت را، این توانایی را، امانت بدانید؛ این مسئولیت، امانت الهی است در اختیار من و شما؛ امانت‌داری باید کرد؛ حفظ امانت باید کرد. این آیهی شریفه‌ی «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا»، (نساء/۸۵). فقط [درباره‌ی] این امانت‌های مادی محسوس نیست؛ این امانت مهم معنوی - که این مسئولیت است - مصداق برتر آن‌ها است (بیانات در مراسم تنفیذ حکم دوازدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ۱۳۹۶/۵/۱۲). هم‌چنین ایشان در جای دیگر درباره عام و وسیع بودن معنای امانت می‌فرماید: امانت فقط این نیست که حالا یک پولی شما دست بنده بسپارید، بنده آن را به شما برگردانم؛ این یکی از انواع امانت است. همه‌ی آن چیزهایی که مردم به ما می‌سپارند، امانت‌های مردم است؛ مقام را به ما می‌سپارند، دینشان را به ما می‌سپارند، حفظ نوامیسان را به ما می‌سپارند؛ همه‌ی این چیزها امانت‌های مردم دست ما است. ما حکومتیم دیگر؛ هرکسی هر جا هست؛ یکی مثل بنده در یک جایگاهی قرار دارد، یکی در جایگاه دیگری قرار دارد، یکی قاضی است، یکی مسئول تعلیم و تربیت است، یکی امام جماعت است؛ همه‌ی این‌ها امانت‌هایی است که دست ما سپرده است؛ (رهبری، ۱۳۹۷/۸/۲۸).

یکی از اثرات و نشان‌های ایمان عملی ایمان و تقوا، برای هر فرد مسلمان امانت‌داری است که با نگاهی به افعال و رفتار انسان‌ها، خصوصاً در اموری که با منافع شخص در تضاد است، می‌توان بر معیار و میزان تعهد ایمانی آنان آگاهی یافت، چرا که گاهی وقت‌ها توجیحات صورت می‌گیرد به نحو که با دست‌اندازی و تغییر در مفهوم انگیزه مورد امانت خیانت رخ می‌دهد مسئولیت و جایگاه یک مدیر هر قدر بیشتر باشد احتمال مفاسد و وسوسه‌های اغواکننده در آن بیشتر بروز و ظهور می‌کند که اگر مدیر امین نباشد مواظبت بر آن و مصون ماندن از سقوط جز با اتکال به خداوند متعال، امکان‌پذیر نیست و هر لحظه شیطان باهنر نمایی‌های اغواکننده باعث فریب مدیران خواهد شد.

رهبر معظم انقلاب در جای دیگر به همه کارگزاران نظام نسبت به آراء مردم توصیه می‌کند می‌فرماید: ما به مسئولان خود اعتماد داریم؛ اما باید کاملاً مراقب و مواظب باشند؛ چون آراء مردم امانت الهی در دست آنهاست (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم ۱۳۸۴/۳/۲۵).

با توجه به مطالب فوق امین بودن و امانت‌داری یکی از ارکان اساسی و مهم برای مدیران است که هم آیات بر آن تأکید دارد و یکی از بارزترین صفات خوب انبیاء الهی در قرآن هست و هم روایات امانت‌داری را از قوانین بین‌المللی اسلام می‌داند که یک مدیر مؤمن در برابر همه انسان‌ها (اعم از مومن و غیر مومن) موظف است که در امانت خیانت نکند چنانچه امام صادق (ع) می‌فرماید: «ثَلَاثَةٌ لَا عُذْرَ لِأَحَدٍ فِيهَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ إِلَى الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ...» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵/ ۱۳۲)؛ سه چیز است که هیچ کس نسبت به آنها بهانه‌ای ندارد، تحویل امانت چه صاحب آن نیکوکار باشد، چه بدکار.

مقام معظم رهبری هم در بیاناتشان در جاهای مختلف و مناسبات گوناگون به آن پرداخته است که در صورت دارا بودن این رکن بنیادی در مدیران می‌توان شاهد جهش و رشد بی‌بدیل سازمان‌ها بود و در صورت فقدان تنزل و افول آنها حتمی هست.

۴- دانش و تخصص

توجه به علم و دانش همراه با بُعد سخت‌افزاری سازمان، موجب دستاوردهای مطلوب کمی و کیفی چه در بعد افزایش کارایی و چه در افزایش اثربخشی سازمان می‌شود امروزه ثابت شده است که برخورداری از توانایی علمی موجب توسعه و رونق در ابعاد مختلف اجتماعی می‌شود. در واقع، درک حقیقت دانش و افزایش مدیران، سازمان‌ها را بر آن داشته است تا نه تنها خود، بلکه دیگران را نیز در مسیر تعالی علوم سازمانی قرار دهند (فرهی، ۱۳۸۴: ۷۹).

گزاره‌های حیات بخش و جاویدانه اسلام تأکید و تصریح دارند که مدیریت یک مجموعه و سازمان، به کسی باید واگذار شود که علی‌رغم اینکه ایمان و اعتقاد به ارزش‌های این مکتب دارد دانش اداره و آگاهی‌های لازم را نسبت به آن تشکیلات داشته باشد (یوسف/۵۵). همه اهل علم می‌دانند که بعضی وقت‌ها یک سازمان و یا تشکیلات، نیاز به آگاهی‌های فنی دارد و در بعضی از سازمان‌ها، هم دانش فنی و هم دانش اجتماعی و سیاسی لازم است که در هر صورت، مدیر آن مجموعه، باید برخوردار از دانش‌های مورد نیاز باشد که امروز این‌گونه آگاهی‌ها را «تخصص» می‌نامند (ر.ک. نقوی، همان، ۱۲۹).

واژه علم و مشتقات آن در قرآن کریم بیش از ۸۵۰ بار آمده است و این موضوع حاکی از اهمیت داشتن علم و دانایی است که قرآن کریم نسبت به فراگیری آن تأکید دارد و

یادگیری آن را برای همه افراد در همه زمان‌ها و مکان‌ها در همه سنین سفارش می‌کند. رهبر معظم انقلاب هم عامل اصلی پیشرفت مسلمانان را در یک برهه‌ای زمان همین توجه به فراگیری علم و دانش می‌داند و می‌فرماید: علت این‌که مسلمانان توانستند برای مدت چند قرن مشعل علم را در دنیا به دست بگیرند، همین توجه اسلام به علم و دانش بود. (بیانات در دیدار اعضای گروه دانش صدای جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۰/۱۱/۱۵). به دلیل بدیهی بودن فراگیری علم و برای ذکر اختصار به یک مورد از آن اشاره می‌شود. قرآن کریم در سوره بقره داستان انتخاب یکی از پیامبران بنی‌اسرائیل را بنام «طلوت» برای مدیریت اجتماع، بیان کرده است که یکی از معیارهای انتخاب را در آن شخص «علم» او می‌داند و می‌گوید: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (بقره/۲۴۷).

آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر این آیه می‌نویسد: زیرا فرمانده باید همراه تقوای الهی، دو ویژگی تخصص علمی و توان بدنی را داشته باشد و خداوند هر دو را به طلوت مرحمت کرده بود: «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»، پس فرمانده باید دارای گوهری طاهر و استعدادی ممتاز و برگزیده خدا و متعهد باشد: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ»؛ و در مسائل علمی نیز فردی متخصص، کارآمد و آگاه به مسائل جنگ و در هدایت عملیات نیز از نیروی بدنی مناسبی برخوردار و از همه زیردستان نیرومندتر باشد (جوادی آملی، تسنیم، ۱۳۸۸: ۱۱/۶۴۰).

تفسیر نیز دلالت به این مسئله مهم دارد که دانایی به‌تنهایی مفید فایده نیست زیرا در عصر حاضر علوم از نظر تخصصی شدن به شاخه‌های متعددی تقسیم گردیده که هر زمینه‌ای از چندین تخصص تشکیل یافته که لازم است با بکار بردن شناخت و درک هریک از تخصص‌ها باید در موقع لزوم از آن استفاده کرد. یکی از نویسندگان

در این باره می‌نویسد: معلوم می‌شود که مدیران جامعه باید بر علوم عقلی و توانی‌های ذهنی و فکری والایی دست‌یافته باشند و از تخصص‌های مختلف افراد جامعه بهره‌مند گردند؛ تا تصمیم‌های بدون نقص و درخور توجهی اتخاذ نمایند. مطلب دوم اینکه هر مدیر عالمی باید با کاربردی کردن علم خود و علوم متخصصان دیگر در اجرای کردن آنچه بدان دست می‌یابد و صواب تشخیص می‌دهد، توانا باشد (خلعبری و صدارت، ۱۳۹۳: ۹۴).

حضرت یوسف (ع) نیز دلیل پذیرفتن مسئولیت خزانهداری مصر را بر اساس تخصص و علم خودش می‌داند آنجا که می‌فرماید: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْغُرُضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»؛ (یوسف / ۵۵). تعبیر حضرت یوسف (ع) که می‌فرماید: «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» دلیل بر اهمیت مدیریت (توانایی) در کنار امانت است و نشان می‌دهد که پاکی و امانت به‌تنهایی برای پذیرش یک مقام حساس اجتماعی کافی نیست بلکه علاوه بر آن آگاهی و تخصص و مدیریت نیز لازم است چراکه «عَلِيمٌ» در کنار «حَفِيظٌ» به‌کاررفته است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۹/۱۰).

یکی از مهم‌ترین نکته قابل برداشت از این آیه شریفه این است که اگر کسی احساس کند که وجودش (تخصص و علمش) درجایی مفید و راهگشای مشکلات جامعه (سازمان) است، درخواست مسئولیت (مدیریت) از مدیر مافوقش برای رفع آن مشکلات، نه‌تنها عیب و کسر شأن نیست بلکه تکلیف و ضرورت است؛ چنان‌که حضرت یوسف (ع) وقتی مدیریت خود را برای نجات مردم از قحطی لازم دید خودش درخواست مدیریت نمود.

در بیانیه گام دوم هم رهبر معظم انقلاب روی این موضوع تأکید کرده و راجع به اهمیت علم و دانش می‌نویسد: علم و دانش، آشکارترین وسیله‌ی عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است.

دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دو‌یست‌ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد.

ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم؛ اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه‌ی دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم در بیانیه گام دوم ایشان با توجه به شتاب رشد علمی در کشور معتقد است که این راه طی شده یک آغاز است و می‌نویسد: ما هنوز از قله‌های دانش جهان بسیار عقبیم؛ باید به قله‌ها دست‌یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم. ما از این مرحله هنوز بسیار عقبیم؛ ... ما اکنون حرکت را آغاز کرده و با شتاب پیش می‌رویم ولی این شتاب باید سال‌ها با شدت بالا ادامه یابد تا آن عقب‌افتادگی جبران شود. این جانب همواره به دانشگاه‌ها و دانشگاهیان و مراکز پژوهش و پژوهندگان، گرم و قاطع و جدی در این باره تذکر و هشدار و فراخوان داده‌ام، ولی اینک مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش گیرید. سنگ بنای یک انقلاب علمی در کشور گذاشته‌شده و این انقلاب، شهیدانی از قبیل شهدای هسته‌ای نیز داده است. به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما به شدت بیمناک است ناکام سازید (همان).

ایشان در جای دیگر هدف از فراگیری علم را سعادت بشر و شکوفای آن برای استقرار عدالت ذکر می‌کند و می‌نویسد: ما علم را برای سعادت بشر، برای رشد و شکوفائی بشر، برای استقرار عدالت و آرزوهای قدیمی بشر می‌خواهیم (بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران ۱۳۸۸/۱۱/۱۳).

هم‌چنین ایشان در بیاناتشان در جمع نخبگان جوان کشور فراگیری علم را جزء اولین نیاز کشوری داند می‌فرماید: علم، پیشرفت علمی و فراگیری، نیاز اول کشور ماست (بیانات در دیدار نخبگان جوان ۱۳۸۶/۶/۱۲).

وی در جای دیگر به جوانان توصیه می‌کند و می‌گوید اگر می‌خواهید کشور توانمند داشته باشید باید فراگیری علم را اولویت کار خود قرار بدهید اولین کار شما جوانان، فراگیری آموزش‌ها و بالا بردن سطح دانایی‌هاست. با دانایی است که یک انسان، یک جامعه و یک کشور توانایی به دست می‌آورد (بیانات در دانشگاه افسری امام علی (ع) ۱۳۸۳/۱۰/۲).

هم‌چنین ایشان برای رسیدن به آرمان‌های جمهوری اسلامی استفاده صحیح از علم عقل تخصص و تجربه را لازم می‌داند می‌فرماید: تلاش مجاهدت آمیز و تلاش سخت؛ یعنی به‌کارگیری عقل، علم، تخصص و تجربه و به‌کاربردن همه‌ی ظرفیت دستگاه تحت مدیریت برای رسیدن به آرمان‌های نظام اسلامی، رفتار دینی است. اگر یک مسئول خیلی هم مقدس‌مآب باشد، اما از ظرفیت خود برای کار و تلاش استفاده نکند، رفتار دینی او ناقص است؛ اگر از فرصت‌ها استفاده نکند و عقل و تدبیر و هوش و علم و تخصص و تجربه را به کار نگیرد، رفتار دینی‌اش ناقص است. (بیانات معظم له در ۱/۲/۱۳۸۳). و نیز به داشتن تعهد وهم به داشتن تخصص توصیه می‌کند و می‌فرماید: بحمدالله امروز بعد از چهارده - پانزده سال که از انقلاب می‌گذرد دیگر آن دعوای

تعهد و تخصصی که اول انقلاب بود وجود ندارد. معنی ندارد که ما بگوییم تعهد یا تخصص؟ هم تعهد هم تخصص! زیرا بحمدالله مدیران خوبی تربیت شده‌اند و شخصیت‌های برجسته‌ای هستند (رهبر معظم انقلاب در دیدار هیات دولت ۱۳۷۲/۶/۳).

۵- توانایی فیزیکی - جسمی

یکی دیگر از معیارهای مدیران توانمند و شایسته در بحث گزینش نیروی انسانی برای سازمان‌ها میزان توانایی فرد داوطلب برای انجام وظیفه خطیر مدیریت است. به دیگر سخن توانایی، به مهارت‌های فنی و ناشی از تجربه و کارآموزی و نیز آموزش ضمن خدمت اشاره دارد. (توکلی، گائنی، ۱۳۹۲: ۱۰۸).

قرآن کریم در این رابطه به توان جسمی و فکری طالبوت اشاره کرده و می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»؛ (بقره/ ۲۴۷). طبیعی است که وقتی سخن از قدرت به میان می‌آید، تنها قدرت جسمانی مطرح نیست، بلکه مراد قدرت و قوت بر انجام مسئولیت است. به همین خاطر در این آیه به دو عنصر مهم توان جسمی و علمی اشاره شده و با این وصف، طالبوت که دشمن بنی‌اسرائیل آن روزگار بوده پیروز گردیده است.

درباره حضرت موسی (ع) هم دختران حضرت شعیب یکی از ویژگی‌های حضرت موسی را توانایی جسمی او ذکر می‌کند و قرآن می‌فرماید: «إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ»؛ (قصص، ۲۶). بدون شک «قوت» در اینجا تنها به معنی نیروی جسمانی و زور بازو، نیست؛ بلکه، هرگونه توانایی در مدیریت را، به تناسب کار، شامل می‌شود؛ و به اصطلاح، آیه دارای اطلاق است و هرکس عهده‌داری کاری می‌شود باید آن‌چنان توانا باشد که بر آن کار مسلط گردد، نه این‌که کاربر او مسلط شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹:

۱۳۷). بنابراین اسلام به مدیری که توان جسمی و روحی مناسبی ندارد، تمایل نشان نمی‌دهد.

۶- صداقت در مقام نظر و عمل

از لازمه یک مدیر امین این است که هر آنچه خود می‌گوید و یا می‌نویسد باید خود نسبت به آن عامل باشد تا با الگوگیری از آن، بقیه زیردستان هم به آن نوشته‌ها و سخن‌ها متعهد شده و به آن عمل کنند زیرا قرآن کریم به‌طور مطلق می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف / ۲).

خداوند متعال از همه اعمال انسان بیش از همه از این عملش سخت به خشم می‌آید که چیزی را بگوید که بدان عمل نمی‌کند، چون این خود از نشانه‌های نفاق است (طباطبایی، همان، ۱۹ / ۲۴۹).

صداقت در اندیشه و عمل خود بهترین زمینه است برای رشد و تعالی یک جامعه و سازمان که مدیر مدیریت آن را به عهده دارد وقتی پیروان وزیر دستان مدیر عملکرد او را مطابق به گفتارش مشاهده کند اراده آن‌ها برای پای بندی به قوانین و عمل کردن بر اساس آن بهتر بیشتر و جدی‌تر خواهد شد وقتی مدیران زیردستان توأمان برای رشد و شکوفای تلاش مجدانه داشته باشد بدون شک نتیجه‌اش تعالی و بالندگی همه سازمان‌ها و موسسات خواهد بود.

مقام معظم رهبری هم در اوائل ریاست جمهوری آقای خاتمی به دولت وقت توصیه می‌کند می‌فرماید: «عزیزان من! اساس در همه‌ی مسئولیت‌ها تدین، امانت و صداقت است» (بیانات در دیدار افشار مختلف مردم در آستانه انتخابات مجلس خبرگان، ۱۳۸۵/۹/۲۲). هم‌چنین ایشان در ابتدای درس خارج فقهبانان با استناد به حدیثی از امام صادق (ع) که

می فرماید: «قال أبو عبد الله عليه السلام لداود بن سرحان: يا داود إن خصال المكارم بعضها مقيد ببعض، يقسمها الله حيث يشاء تكون في الرجل و لا تكون في ابنه و تكون في العبد و لا تكون في سيده: صدق الحديث و صدق الناس و اعطاء السائل و المكافأة بالصنائع.»؛ (طوسی، ۱۳۸۸: ۳۰۱).

درباره جایگاه و اهمیت صداقت در مقام نظر و عمل می گوید: راست گویی. آلان کشور خود ما کشور اسلامی است و از بسیاری از جوامع دنیا هم انصافاً بهتر و پاکیزه تر و طاهر تر است؛ اما در عین حال شما ببینید خیلی از مشکلات داخل کشور ما ناشی از نبودن همین صفت است؛ صدق الحدیث نیست، راست گویی نیست.

پس اول «صدق الحدیث» [یعنی] همه سعی کنیم راست بر زبان جاری کنیم. دوم: «و صدق الناس» با مردم هم صادق باشید؛ با مردم با تقلب و خدعه و فریب و دورویی برخورد نکنید. «صدق الناس» یعنی صدق عمل با مردم؛ انسان در مواجهه‌ی با مردم با صداقت وارد بشود، با کلک و دروغ و فریب و مانند این‌ها با مردم برخورد نکند. اگر ما در مسائل گوناگون اجتماعی مان، سیاسی مان، انتخاباتی مان و مانند این‌ها، همین یک مورد را مراعات کنیم، ببینید چقدر دنیا آباد خواهد شد؛ (بیانات رهبر انقلاب در ابتدای درس خارج فقه درباره صفت‌های برجسته اخلاقی. ۱۳۹۷/۱۲/۱۲).

۲۷ حضرت امام خمینی (ره) هم یکی از ویژگی‌های مهم مسئولین کشور را صداقت می‌داند می‌فرماید: یکی از این ویژگی‌ها صداقت مسئولان است صداقت به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی، در میان همه اقوام و در طول تاریخ همواره ارجمند و پسندیده بوده است و کمتر جایی دیده شده است که از این فضیلت به بدی یاد شده باشد. قرآن کریم هنگام یادکرد یکی از پیامبران، همین صداقت را به‌عنوان ویژگی او ذکر می‌کند و می‌فرماید: «وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ»؛ (مریم/۱۶).

همچنین قرآن کریم صدیقین را در کنار پیامبران قرار می‌دهد؛ (ر.ک.به: صحیفه امام؛ ج ۱۴، ص ۱۵ - ۱۶). کارمندان و پیروان به مدیر اعتماد می‌کنند که از صداقت برخوردار باشد وقتی مدیر صداقت داشته باشد اعتماد کارکنان به او بیشتر می‌شود قریب به اتفاق کارکنان سازمان از مدیرشان انتظار صداقت دارند هر چه مدیران روی این ویژگی متمرکز شوند باعث جلب و جذب پیروانشان خواهد شد کارمندان در واقع می‌خواهند مدیری صادق با انصاف و رک داشته باشند.

با رعایت اصل صداقت و تساوی در بین کارمندان، آن‌ها را بیشتر نسبت به مدیر و کسب و کارشان وفار دار خواهد کرد. ولی اگر به گفته و وعده‌های خود عمل نکند زبردستان نسبت به مدیر بدبین می‌شوند یکی از دلایل موفقیت پیامبر گرانقدر اسلام حضرت محمد مصطفی (ص) به عنوان اولین مدیر موفق و امین در مکتب اسلام این بود که به عهد و پیمان خود پای بند بود و هیچ‌گاه سخنی را که نمی‌توانست به آن عمل کند بر زبان جاری نمی‌کرد و این عملکرد وی که با رفتارش تناقضی وجود نداشت، باعث شد که نه تنها دوستان و پیروان آن حضرت بلکه بسیاری از دشمنان به امین بودن و صداقت ایشان ایمان آوردند.

با توجه به آموزه‌های دینی نسبت به صداقت در همه ابعاد و تاکید حضرت امام خمینی (ره)؛ و رهبر معظم انقلاب به این صفت مهم می‌توان نتیجه گرفت که راست‌گویی یکی از صفات برجسته انسانی است که می‌توان افراد را به واسطه آن سنجش و ارزیابی کرد و اگر واقعاً این صفت را همه مدیران سرلوحه عمل خود قرار دهند شکوفایی و ترقی آن جامعه حتمی است.

۷- تمایل به ارتقای علمی پیروان

بر پایه داده‌های وحیانی قرآن، مدیران امین باید بستر رشد و تعالی زیردستان (مرئوسان، پیروان) خویش را فراهم کنند و هیچ‌گاه خود را بی‌نیاز از آن ندانند؛ چون در پر تو چنین رشد علمی است که زمینه برای شکوفایی جامعه فراهم می‌گردد؛ زیرا وقتی پیروان و مدیران توانمند شدن باعث ترقی رشد و بالندگی آن سازمان خواهند شد عدم توانایی علمی در هر طرف باعث انحطاط وافول سازمان می‌شود لذا باید این آموزش و ارتقای علمی مستمراً وجود داشته باشد و توفیق و افزایش آن نیز از خداوند درخواست شود همچنان که انبیاء درخواست می‌کردند «وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»؛ (طه/۱۱۴).

وقتی که حضرت پیامبر اکرم (ص) با آن علم سرشار و روح مملو از آگاهی مأمور باشد که تا پایان عمر، از خدا افزایش علم بطلبد، وظیفه دیگران کاملاً روشن است، در حقیقت از نظر اسلام، علم هیچ حد و مرزی را نمی‌شناسد، افزون‌طلبی در بسیاری از امور مذموم است، ولی در علم ممدوح است، افراط بد است ولی افراط در علم معنی ندارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۳/۳۱۵).

فراگیری علم چیزی است که زمان و مکان و سن نمی‌شناسد بلکه همه افراد حتی پیامبران و در همه زمان‌ها و مکان‌ها امر به فراگیری آن شده‌اند؛ البته باید سراغ علمی رفت که در آن رشد باشد؛ همان‌طور که حضرت موسی (ع) از حضرت خضر (ع) درخواست می‌کند تا آنچه باعث رشد و صلاح است به او بیاموزد: «هَلْ أَتَبِعَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا»؛ (کهف/۶۶).

آگاهی به معارف و علوم الهی، تضمین‌کننده رشد و کمال انسان است. علم به‌تنهایی هدف نیست، بلکه باید مایه‌ی رشد باشد و انسان را به عمل صالح بکشانند و فروتنی آورد، نه غرور و مجادله. (قرائتی، ۱۳۸۳: ۲۰۲/۷).

رهبر معظم انقلاب اسلامی به‌عنوان یک مدیر امین شایسته و قابل‌اعتماد سال‌هاست که روی ارتقای علمی مردم تأکید می‌کند و در مناسبت‌های گوناگون به همه مردم توصیه می‌کند که باید از لحاظ علمی قوی شویم زیرا علم سلطان است اگر می‌خواهیم اقتدار داشته باشیم راهش این است که خود را به لحاظ علمی قوی کنیم. ایشان می‌فرماید: علم اقتدار است مسئله‌ی پیشرفت علمی را که بنده سال‌هاست روی آن تکیه می‌کنم، همچنان مورد تکیه است. باز هم عرض می‌کنم: «الْعِلْمُ سُلْطَانٌ مَنْ وَجَدَهُ صَالٍ بِهِ وَ مَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَبِيلَ عَلَيْهِ»؛ (ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۲۰ / ۳۱۹).

علم اقتدار است، علم قدرت است و باید دنبال علم بود. محیط‌های دانشگاهی، محیط‌های تحقیقاتی و پژوهشی حتماً بایستی به مسئله‌ی علم توجه کنند. ضمناً توجه بکنید، اینکه من تأکید می‌کنم روی مسئله‌ی علم، [برای این است که] علم برای پیشرفت کشور است، علم برای گشایش افق آینده است، علم برای همان چیزی است که من سال‌ها پیش گفتم که پنجاه سال بعد باید ما به‌جایی برسیم که هرکسی خواست از تازه‌های علمی دنیا بهره‌بردار، مجبور باشد زبان فارسی یاد ۱۳

۸- صلابت و قاطعیت

یکی از خصوصیات لازم مدیریت، برش و قاطعیت است و مدیر با این خصوصیت همانند تیغ تیزی می‌برد و با برداشتن مشکلات از سر راه، کاروان سازمان را هر چه سریع‌تر به‌طرف مقصود به‌پیش می‌برد. همانطوریکه از کلمه «قاطعیت» برمی‌آید این کلمه از ریشه «قطع» به معنی بریدن و جدا کردن گرفته‌شده است که واژه مقابل آن «وصل» هست و استحکام چنین کلمه‌ای در این‌گونه موارد، به خاطر این است که افراد

قاطع مشکلات کارها را می‌برند و با برداشتن موانع گوناگون جاده را برای پیش رفت هموار می‌سازند (نقوی، ۱۳۸۴: ۱۴۴).

عزم و قاطعیت، یکی از اوصافی است که خداوند برای پیامبران بیان کرده است و همه رسولان الهی واجد این صفت بوده‌اند چنانکه حضرت علی (ع) می‌فرماید: «وَلَكِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ رَسُولَهُ أُولَى قُوَّةٍ فِي عَزَائِمِهِمْ»؛ (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۴).

خداوند سبحان، پیامبران خود را در تصمیم‌ها و قاطعیت‌ها دارای قدرت قرار داد. در قرآن کریم هم وقتی از نحوه برخورد پیامبر اسلام (ص) سخن به میان می‌آورد چنین می‌گوید: «فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»؛ (آل عمران/۱۵۹).

بنابراین پس از برگزاری مشاوره و روشن شدن نتیجه مشورت، باید هرگونه تردید و دودلی و آراء پراکنده را کنار زد و با قاطعیت تصمیم گرفت و این همان چیزی است که در آیه فوق از آن تعبیر به عزم شده است و آن تصمیم قاطع هست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۴۸/۳).

یکی از صفات برجسته حضرت امام خمینی (ه) به‌عنوان مدیر و رهبر موفق و امین همان قاطعیت در مدیریت او بوده که توانست در مقابل زورگویان عالم ایستادگی کند و انقلاب اسلامی را به ثمر برساند که مقام معظم رهبری درباره قاطعیت امام خمینی (ره) می‌فرماید: آن قاطعیت فوق‌العاده؛ کارهای نشدنی را که به معنای واقعی کلمه نشدنی به نظر می‌رسید، امام به‌طور قاطع [مثلاً می‌فرمود] «حصر آبادان باید برداشته شود».

خب آن‌وقتی که آبادان در حصر افتاد، بنده اتفاقاً در اهواز بودم، اصلاً قابل تصور نبود چطور ممکن است حصر آبادان برداشته بشود [اما] امام قاطع فرمودند. [یا می‌فرمود] «خرمشهر باید آزاد بشود»، در قضیه‌ی قبل «سوسنگرد باید آزاد شود»؛ یعنی چیزهای نشدنی را که به نظر افراد حاضر در آنجا می‌آمد، این را امام به‌صورت قاطع بیان کردند.

رهبری امام و هدایت امام و فرماندهی امام، این‌ها بود؛ و متأسفانه نقش امام در نوشته‌های مربوطه به جنگ، در بحث‌های مربوط به جنگ، مورد غفلت واقع شده! (بیانات در ارتباط تصویری با شرکت‌کنندگان در آئین تجلیل از پیشکسوتان دفاع مقدس ۱۳۹۹/۶/۳۱).

۹-تعهد سازمانی

یکی از ارکان مهم و اساسی در زندگی اجتماعی وفای به عهد و پیمان است و بدون آن هیچ کاری جمعی امکان‌پذیر نیست. این موضوع به‌طور خاص در ارتباط کارکنان و مراجعان در یک سازمان دارای حائز اهمیت فراوان هست خداوند در قرآن کریم در آیات متعددی به این رکن مهم اشاره کرده است که مسئله عهد و پیمان سابقه‌اش به مسئله خلقت انسان برمی‌گردد آن هنگام که خداوند اراده کرد موجود به اسم انسان خلق کند اولین پیمان و تعهد را از آدم گرفت وقتی آدم به خدای خودش تعهد و پیمان بست آن وقت خلقت او محقق شد خداوند در قرآن می‌فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»؛ (یس/۶۰).

اینکه تعهد و پیمان چیست و چگونه می‌توان نسبت به آن شناخت پیدا کرد مؤلف تفسیر نمونه در ذیل این آیه درباره آن توضیح کامل را ارائه داده است ایشان می‌فرماید: پیمان یعنی اینکه خداوند در عمق روح و باطن سرشت انسان، شعور مخصوص و نیروهای ویژه‌ای قرار داده که از طریق هدایت آن می‌تواند، راه راست را پیدا کند و از شیطان و هوای نفس تبعیت ننماید، به دعوت رهبران الهی پاسخ مثبت داده و خود را با آن هماهنگ سازند. قرآن از این فطرت مخصوص تعبیر به عهد خدا و پیمان الهی می‌کند، در حقیقت این‌یک «پیمان تکوینی» است نه تشریحی و قانونی، (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱/۱۵۴).

مسئله عهد و پیمان از جمله اصول اساسی و بنیادی برای قوام و تداوم حیات اجتماعی است که بدون آن زندگی ممکن نیست قرآن کریم وفای به عهد را یکی از صفات خداوند ذکر کرده و فرموده است: «و کیست وفا کننده تر از خدا به عهد خویشتن» در مقابل یکی از ویژگی‌ها ناشایست منافقان را عدم پای بندی به تعهداتشان است که خداوند متعال در آیات متعدد تذکر داده است از جمله (توبه / ۱۱۱ بقره / ۲۷، انفال / ۵۶). به همین خاطر در قرآن و روایات تأکید فراوان شده است و عدم پای بندی به آن به شدت مورد نهی قرار گرفته است.

بدیهی است که یکی از جاهای که مسئله تعهد به عنوان یک رکن اساسی به حساب می‌آید تعهد کارکنان در سازمان است که در مدیریت منابع انسانی نسبت به آن توجه فراوان شده است در دانش مدیریت تعهد سازمانی، مرتبط با میزان دل‌بستگی افراد به سازمان است در واقع تعهد سازمانی بیانگر حاصل مجموعه فشارهای هنجاری درونی شده و تمایل افراد به گذاشتن انرژی برای انجام فعالیت‌ها و نشان دادن وفاداری به منظور دستیابی به اهداف سازمان است. ادبیات مدیریتی رهنمون به این است که تعهد سازمانی مبتنی به دوپایه و معیار است.

۱ داشتن باور راسخ به درستی اهداف و ارزش‌های سازمان

۳۳

۲ وفاداری و تمایل قوی به ماندن در آن (مدیر و همکاران، ۲۰۱۲: ۲۰-۲۵).

با تأمل در محتوای آیات و نیز روایاتی که ذیل این آیات وجود دارد این نتیجه بدست می‌آید که این همه تأکید و تشویق در آیات و نیز روایات به خاطر آثار و پیامدهای ناشی از عمل به تعهد است زیرا در اجتماعی که تعهدات و قراردادهای مختلف زندگی بشکند و افراد آن جامعه در برابر پیمان‌ها احساس مسئولیت نکنند نفس در چنین فضای مسمومی غیرممکن خواهد شد؛ زیرا شکستن پیمان‌ها اطمینان و اعتماد را به کلی

از جامعه سلب می‌کند و طبعاً تأثیر سوئی بر سلامت اقتصاد و سیاست و فرهنگ و اخلاق خواهد گذاشت (نقوی، همان، ۲۱۰).

شهید مطهری (ره) می‌فرماید: عهد به‌طور کلی تعهد است، شامل هر تعهدی می‌شود، لزومی ندارد که به چیزی عنوان امانت بدهیم؛ مقصود قراردادهاست. اگر انسان با یک نفر قرارداد می‌بندد و واقعاً متعهد می‌شود که مثلاً این خانه را من به تو فروختم به این مقدار، باید رعایت عهد خودش را بکند. فقها خود صیغه شرعی را تحت عنوان عهد و عقد می‌پذیرند؛ می‌گویند به حکم اینکه رعایت عهد و عقد واجب است، صیغه خواندن همان تعهد کردن و متعهد شدن است. ولی البته عهد یک معنای خیلی اعمی از صیغه شرعی دارد؛ هرگونه تعهدی را شامل می‌شود حتی تعهدی که انسان با یک کافر می‌بندد (مطهری، همان، ۲۷، ۷۳۲).

۱۰- اهلیت و شایستگی

شایستگی و اهلیت داشتن یکی از سنت‌های الهی است که در نظام خلقت به آن توجه شده است خداوند به‌عنوان مدیر و مدبر این جهان خلقت تمام پیامبران (مدیران) را که برای مدیریت انسان‌ها برگزیده است بر اساس لیاقت و شایستگی بوده است قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ» (آل عمران، ۳۳).

آیه فوق می‌گوید: ما آدم و نوح و خاندان ابراهیم و عمران را برگزیدیم ممکن است این گزینش، تکوینی باشد و یا تشریحی، به این معنی که خداوند آفرینش آن‌ها را از آغاز، آفرینش ممتازی قرارداد، هرچند با داشتن آفرینش ممتاز، هرگز مجبور به انتخاب راه حق نبودند، بلکه با اراده و اختیار خود این راه را پیمودند، سپس به خاطر اطاعت فرمان خدا و تقوا و پرهیزکاری و کوشش در راه هدایت انسان‌ها، امتیازهای جدیدی کسب

کردند که با امتیاز ذاتی آنها آمیخته شد و به صورت انسان‌هایی برگزیده درآمدند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۱۸/۲).

علامه طباطبایی معنی آیه را فراتر از این می‌داند می‌نویسد: «و این نوعی اختیار و برگزیدن آنان در یک یا چند امر است که دیگران با آنان در این امور شرکت ندارند» (طباطبایی، همان، ۱۶۵/۳).

شهید مطهری (ره) در این باره می‌فرماید: آنجا که به امامت و رهبری مربوط می‌شود یک «شایستگی» است؛ آنجا که پای اخلاق به میان می‌آید، آرمانی انسانی است؛ و آنجا که به اجتماع کشیده می‌شود یک «مسئولیت» است (مطهری، همان: ۶۱/۱).

مقام معظم رهبری هم درباره شایستگی و گزینش حاکمان و مدیران می‌فرماید: اسلام در باب گزینش حاکمان در هر رده‌ای از رده‌ها چه رده‌های بالا - که سیاست‌های کلان کارهای بزرگ و اداره امور کلی کشور در دست آنهاست - چه رده‌های متوسط و پایین معیارها و شرایطی گذارده است و آنچه بر عهده ماست این است که این معیارها به طور کامل رعایت شود. (رهبر معظم انقلاب در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری به تاریخ ۱۳۸۱/۱۲/۱۳).

ایشان در جای دیگر درباره انتخاب که از طرف خداوند به پیامبر ابلاغ شد می‌فرماید:

۳۵ غدیر تأکید بر اهمیت گزینش انسان‌های صالح است آنچه درم اجرای غدیر از دیدگاه مطالعه کنندگانی از قبیل ما می‌شود فهمید مضمون این نصب الهی در باب کیفیت اداره کشور و گزینش انسان‌های صالح برای مسئولیت‌های بزرگ است (رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران نظام در روز «عید غدیر» ۱۳۷۳/۳/۸).

بنابراین تصدی مشاغل در سطوح مختلف بر اساس شایستگی و گزینش بهترین فرد، از مجموعه آموزه‌های دینی قابل استفاده است و می‌توان به این نحو بیان کرد که قرآن و

روایات با صراحت تمام بر لزوم شایسته‌سالاری و گزینش اصلح دلالت دارد که ظرفیت محدود این نوشتار مجال پرداختن به همه آن‌ها را نمی‌دهد.

نتیجه

گزاره‌های وحیانی قرآن کریم نشان داد مدیران امین با توجه به ویژگی‌ها و صفات نیکوی همچون، ایمان، تقوا، امانت‌داری، دانش و تخصص، توانایی فیزیکی - جسمی، صداقت در مقام نظر و عمل، صلابت و قاطعیت، تعهد سازمانی، اهلیت و شایستگی و... که دارند نقش کلیدی در رشد و شکوفایی سازمان‌ها داشته و مردم نباید اجازه دهند مدیریت سازمان‌ها به افراد خائن واگذار شود؛ چون سرمایه‌های مادی و معنوی سازمان را هدر می‌دهند. مقام معظم رهبری نیز با پیروی و تمسک به آموزه‌های حیات بخش قرآن کریم و فهم و درک صحیح از پیامدهای مخرب عملکرد مدیران خائن، در سخنرانی‌ها و آثارشان تأکید نموده‌اند که مسئولیت‌های سازمانی به افراد امین، متعهد و متخلق واگذار شود؛ چون رشد و شکوفای و استقرار عدالت از این طریق میسر می‌گردد و اگر در برخی از مؤسسات، مراکز اداری، تولیدی، آموزشی ظلم و بی‌عدالتی وجود دارد دلیل آن نبود امانت‌داری در مدیران است و بدیهی است که چنین مؤسسات و سازمان‌های آینده مطلوب نداشته و چه بسا مضمحل شوند. افزون بر آن اینکه امین بودن مدیران موجب قوام و پایداری و استواری مدیریت در کلیه فراز و نشیب‌ها و پیشامدها و سختی‌ها می‌گردد.

منابع

- قرآن با ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی
- نهج‌البلاغه ترجمه دشتی، محمد، قم موسسه انتشارات مشهور، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
- (۱) ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، قم، ناشر: مکتب آیت‌الله المرعشی النجفی (ره) ۱۴۰۴ ق،
- (۲) ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، چاپ اول، بیروت، مؤسسه التواریخ، بی‌تا.
- (۳) به نقل خبرگزاری تسنیم، بیانات معظم له در ۲ فروردین ۱۳۸۳.
- (۴) بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی، ۱۳۹۹/۲/۲۸.
- (۵) بیانات در دانشگاه افسری امام علی (ع) ۱۳۸۳/۱۰/۲۰ ش.
- (۶) بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم در آستانه انتخابات مجلس خبرگان. ۱۳۸۵/۹/۲۲ ش
- (۷) بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. ۱۳۸۴/۳/۲۵.
- (۸) بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹.
- (۹) بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان اجلاس وحدت اسلامی، ۱۳۹۷/۹/۴.
- (۱۰) بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۶/۶/۱۲.
- (۱۱) بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳.
- (۱۲) بیانات در مراسم تنفیذ حکم دوازدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۶/۵/۱۲.
- (۱۳) بیانات رهبر انقلاب در ابتدای درس خارج فقه درباره صفتهای برجسته اخلاقی. ۱۳۹۷/۱۲/۲۲.

- ۱۴) بیانات: شرح حدیث اخلاق | درباره ویژگی‌های نزدیک‌ترین افراد به پیامبر در روز قیامت، ۱۳۹۷/۸/۲۸.
- ۱۵) بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.
- ۱۶) پیروز علی آقا، خدمتی ابوطالب، شفیعی عباس، بهشتی نژاد محمود، مدیریت اسلام، قم: ناشر پژوهشگاه حوزه دانشگاه، چاپ سوم، ۱۴۸۴ ش.
- ۱۷) توکلی عبدالله، کائنی ابوالفضل، مدیریت منابع انسانی، ناشر پژوهشگاه حوزه دانشگاه، ۱۳۹۲ ش.
- ۱۸) جعفری لنگرودی، محمدوعفر، ترمینولوژی حقوقی، تهران گنج دانش، ۱۳۸۷ ش.
- ۱۹) جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم انتشارات اسراء، چاپ هشتم، ۱۳۸۸ ش.
- ۲۰) خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دیدار اعضای گروه دانش صدای جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۰/۱۱/۱۵ ش.
- ۲۱) خمینی، روح‌الله، صحیفه امام؛ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۸ ش.
- ۲۲) دهخدا، علی‌اکبر، لغتنامه دهخدا، چاپ دوازدهم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۲۵.
- ۲۳) رحمانی جعفر و نصرآبادی علی باقی، مدیر موفق، ناشر انتشارات لوح محفوظ، ۱۳۷۹ ش.
- ۲۴) رضایان، علی، اصول مدیریت، چاپ بیست و سوم، تهران، سمت، ۱۳۹۱.
- ۲۵) رهبر معظم انقلاب در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری به تاریخ ۱۳۸۱/۱۲/۱۳.
- ۲۶) رهبر معظم انقلاب در دیدار حیات دولت به تاریخ ۱۳۷۲/۶/۳ ش.
- ۲۷) رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران نظام در روز «عید غدیر» ۱۳۷۳/۳/۸.

- ۲۸) زارعی متین، حسن، مدیریت سازمانی پیشرفته، تهران، آگه، چاپ دوم، ۱۳۹۳ ش.
- ۲۹) زمخشری، محمود، الکشان آن حقائق غامض التنزیل، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ ق.
- ۳۰) سید بن قطب، بن ابراهیم شالی، فی ظلال القرآن چاپ اول، بیروت- قاهره، دارالشروق، ۱۴۱۲ ق.
- ۳۱) طباطبایی محمدحسین، المیزان فی تفسیرالقرآن، قم دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
- ۳۲) طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر جوامع الجامع، چاپ اول، قم، حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت، ۱۴۱۲ ق.
- ۳۳) طبرسی، فضل بن حسن، مجمع‌البیان فی تفسیرالقرآن، چاپ اول، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۷۲.
- ۳۴) طوسی، محمد بن حسن، امالی شیخ طوسی، مترجم صادق حسن زاده، نشر قم، ۱۳۸۸ ش
- ۳۵) فرزندی عباس علی، صفری حسین، روشن‌روان اله بخش، نشریه مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال دوم، شماره ۱ بهار و تابستان ۱۳۹۲ ش.
- ۳۶) قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ اول، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳.
- ۳۷) قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، ایران- تهران، ناصر خسرو، چاپ اول، ۱۳۶۴.
- ۳۸) قوامی، سید صمصام الدین، مدیریت از منظر کتاب و سنت، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، چاپ پنجم ۱۳۸۵ ش.
- ۳۹) مصباح یزدی، محمدتقی، پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۷۷.

- ۴۰) مطهری مرتضی، مجموعه آثار، قم انتشارات صدر، ۱۳۶۸ ش.
- ۴۱) معین، محمد، فرهنگ فارسی، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- ۴۲) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
- ۴۳) مکارم شیرازی، ناصر، مدیریت و فرماندهی در اسلام، ناشر، انتشارات نسل جوان، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۹ ش
- ۴۴) موحدی لنکرانی، محمد فاضل. کریمی زنجانی، آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (ع) تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
- ۴۵) نقوی دامغانی، سید رضا، نگرشی بر مدیریت اسلامی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۸۳ ش.